
Informe sobre els despoblats moriscos valencians. Possibles figures legals de suport i manteniment

Autor: Comissió de Llegat Històric i Artístic

Coordinador: Jesús Huguet i Pascual

Aprovació: Ple de 21 de desembre de 2009

Antecedents

El Consell Valencià de Cultura celebrà el 26 d'octubre de 2009, a petició de l'Ajuntament de la Vall d'Alcalà i de la Mancomunitat Cultural de la Marina Alta (MACMA) amb motiu del 400 aniversari de l'expulsió dels moriscos valencians, el seu Ple Ordinari del mes d'octubre a la població d'Alcalà, on es van visitar alguns despoblats i restes de l'etapa morisca. Durant la sessió oberta, a la que assistiren diversos alcaldes i regidors de la comarca, es plantejà la conveniència de buscar la figura jurídica adequada per tal de mantenir i promocionar aquells despoblats que són testimoni d'un període de la història valenciana. La pròpia Dtra. Gral. de Patrimoni Cultural Valencià, Dª Paz Olmos, assistí a les visites i va manifestar la seua bona disposició a protegir els elements moriscos.

En la Comissió de Llegat Històric i Artístic del CVC., del dia 4 de novembre de 2009, el conseller Sr. Alvarez presentà una proposició per tal que s'iniciaren les tasques oportunes al respecte. La Comissió nomenà els consellers Srs. Bellveser, Alvarez, de Soto i Huguet, amb el concurs de la consellera Sra. Morant, per tal que enllestiren l'escrit corresponent.

L'hàbitat morisc valencià

Amb l'expulsió dels moriscos valencians¹, l'any 1609, es produeix una despoblació rellevant a certs indrets. Les Marines, la Serra d'Espadà, la Canal de Navarrés, La Ribera Alta del Xúquer, el Camp de Lliria o els Serrans són algunes de les

¹ S'ha de tindre present que els sarraïns valencians eren musulmans cristianitzats per la Pragmàtica dels Reis Catòlics de 14 de Febrer de 1502, encara que alguns mantingueren d'amagades la religió islàmica. Són per tant els descendents dels mudèjars convertits, voluntàriament o no, al cristianisme romà.

comarques que van sofrir una pèrdua demogràfica considerable. Com a conseqüència poblats, aldees i llogarets quedaren abandonats. La repoblació cristiana posterior d'eixos llocs, en ocasions, no va aconseguir repoblar totes les cases abandonades, raó per la qual diversos caserius restaren descurats encara que dempeus. Cal assenyalar que la major part dels pobles van rebre nou veïnatge cristià vell (ocasionalment en diverses tongades, com en el cas de la Canal de Navarrés que fins 1670 va comptar amb diversos i successius repoblaments), però en alguns casos les cases desallotjades quedaren sense ús o amb un ús, en segles posteriors, diferent al que originalment estaven destinades (moltes esdevingueren corral de ramats o semblant). Per tant, anys després de l'expulsió de 1609, trobem poblats totalment abandonats (Benifaraig a la Ribera del Xúquer, per exemple); repoblats però que aviat restaran totalment buits (Xínquer a la Serra d'Espadà o Alàsquer a l'esmentada Ribera); amb un ús diferent de l'original però que mantindrà l'estructura constructiva i la trama urbanística (una part considerable); i, evidentment, poblats de població absolutament morisca abans i ara totalment cristiana (la majoria).

Aquestes restes o assentaments representen un testimoni d'unes formes de vida i cultura que durant un període llarg han estat al nostre territori i, per tant, presenten valors patrimonials dignes de protecció, puix poden servir com testimoni històric, ja que permetrien la investigació i serien una referència per a generacions posteriors.

Es necessari remarcar que els pobles repoblats si més no continuaran mantenint la trama urbana anterior, així Veo a la Serra d'Espadà o Margalida o Catamaruc prop de la Vall d'Alcalà són encara avui exemples destacats de la construcció urbana morisca, conservant racons, arcs o carrers que en ben poc difereixen dels anteriors al segle XVII.

Però sens dubte, des de la vessant històrica i potser també constructiva, el que actualment més ens crida l'atenció és el manteniment de construccions amb poca o nul·la intervenció a sobre. I és, eixa originalitat, el que propicia el valor patrimonial d'uns conjunts singulars.

L'extensió de l'hàbitat

Excepte algunes zones molt concretes resulta difícil trobar al llarg del territori valencià alguna comarca on no queden restes moriscs. Són les comarques interiors i els terrenys de *senyoriu* les que major nombre de restes presenten però l'extensió va d'una punta a l'altra del territori, encara que alguna de les comarques esmentades anteriorment presenten una acumulació singular. La Serra d'Espadà i sobre tot les valls del nord de l'actual província d'Alacant són, en qualsevol cas, les més rellevants.

A les valls citades trobem els següents despoblats moriscs:

Vall d'Alcalà: Atzubieta, Querola, els Benialins, Roca i Benixarcos.

Vall de Seta: Mesquita de Capaimona, Costurera, Beniaissó i Corral de la Salema.

Vall de Perpuntxent: Canèssia i Benillup.

Baronia de Planes: Benicapsell i Llombo.

Vall de Gallinera: la Solana, l'Alcúdia i Benimarsoc.

Vall d'Ebo: Cairola.

Vall de Castells: Aialt i Bitla².

La raó per la que a les comarques de l'interior s'hagen conservat millor les restes es deu especialment a que en les altres, les comarques de regadiu, l'agricultura intensiva ha convertit en terrenys cultivables espais abans dedicats a habitatge o corral. Així en la Ribera Alta del Xúquer ens trobem amb la toponímia d'eixos despoblats (Alcosser, Alasquer, Benifaraig, la Foieta, Missana,..) però ninguna o quasi ninguna resta física.

Sobre les figures jurídiques de conservació

La Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat Valenciana, de Patrimoni Cultural Valencià, i la legislació i modificacions posteriors, contempla diverses figures jurídiques per la cura i conservació dels bens culturals. Ja la Llei de Patrimoni Històric espanyola va crear la figura de "lloc històric", que intenta protegir aquells bens que poden representar fets o esdeveniments importants en la història d'una

² Per aquest llistat, com per a altres qüestions d'este informe, hem fet ús del llibre d'Isaac Donoso Jiménez "Habitat morisc a la Muntanya d'Alacant", VIII Premi Abn al-Abbar, Onda 2006.

També hem fet ús de distints llibres i informes, entre els darrers el realitzat pel Dr. Torro per a l'Ajuntament de la Vall d'Alcalà.

comunitat i que per tant poden ser una referència històrica, a més del seu valor arqueològic.

La figura més rellevant, en l'àmbit autonòmic, evidentment, és la de Be d'Interés Cultural (B.I.C.). En el cas concret dels despoblats objecte d'este informe, dins del grup de *Bens immobles*, podríem trobar algunes categories que serien de possible aplicació. Així *Conjunt històric* (probablement la més adequada i de major amplitud d'actuació), *Lloc històric* o *Zona arqueològica*. Unes altres categories que podrien ser objecte d'estudi, encara que les considerem menys escaients, serien la de *Monument*, *Zona arqueològica* o *Parc cultural*. En qualsevol cas, i dada la intencionalitat de promoció que es pretén dels despoblats per part de les autoritats municipals com llocs de turisme cultural i espais formatius, caldria tindre present les limitacions d'intervenció que la declaració de B.I.C. comporta. En eixe sentit, i en l'hipotètic cas que la figura B.I.C. esdevinga complicada, o potser contraproduent, caldria estudiar altres figures com la de Be de Rellevància Local (B.R.L.), que poden servir per la conservació igualment. Però en qualsevol cas el que resulta imprescindible, urgent i necessari és la inclusió de totes aquestes restes en l'Inventari General de Patrimoni Cultural Valencià.

Davant aquesta diversitat i del valor patrimonial dels llocs proposem les següents conclusions.

Conclusions

- a) La presència en terres valencianes de rellevants nuclis sarraïns és un fet històric singular, pel seu valor com referent i font de coneixement i investigació. Per tot això, caldrà inventariar els despoblats i restes arquitectòniques morisques valencianes, incloent-les a l'Inventari General de Patrimoni Cultural Valencià. En eixa tasca els municipis, al terme municipal dels quals hi queden construccions caldrà que elaboren l'inventari local corresponent. Sobre la base de la catalogació es podria elaborar una línia de prioritats, delimitant-ne els elements a conservar de més valor.

- b) En els casos més rellevants de despoblats moriscs l'ajuntament interessat propiciarà l'apertura d'un expedient per tal de ser declarat el conjunt Be de Rellevància Local (B.R.L.) o Be d'Interés Cultural (B.I.C.), segons les característiques del llegat.

- c) Els municipis i les diputacions provincials es preocuparan per tal que la toponímia dels llocs es mantinga mitjançant els rètols i inscripcions escaients.
- d) Fora convenient que les institucions, ajuntaments, diputacions, ... interessats encetaren processos d'investigació sobre la documentació existent als arxius valencians, espanyols i estrangers sobre la dispersió morisca.
- e) Enguany, amb motiu del 400 Aniversari de l'Expulsió, es celebren diverses manifestacions i exposicions sobre el tema però encara està lluny de ser una pàgina de la història valenciana prou coneguda, fora dels estudiosos i investigadors. Raó per la qual proposem que s'incentiven i milloren els estudis i divulgació.
- f) Aquest informe es lliurarà a l'Ajuntament de la Vall d'Alcalà, a la Mancomunitat Cultural de la Marina Alta (MACMA), a la Conselleria de Cultura, a la Conselleria d'Educació, a la Conselleria de Governació, a les Diputacions d'Alacant, Castelló i València, a la Federació Valenciana de Municipis i Províncies, i a totes aquelles entitats i associacions que ho sol·liciten.